

## Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 19 martdagi "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5032-son qarori.
2. Ioffe A.N. Aktivnaya metodika-zalog uspeha. Ioffe, A.N. // Grajdanskoye obrazovaniye. Material mejdunarodnogo proyekta. – SPb.: RGPU im. A.I. Gersena, 2000. –S. 382.
3. Avlayev O.U., Jo'rayeva S.N., Mirzayeva S.R. Ta'lim metodlari / O'quv-uslubiy qo'llanma. -Toshkent: "Navro'z", 2017. 134-136-b.
4. Bozorov E.X., Zoirova L.X., Xusanov J.Z., Raximova M.Yu., Togayev O.Sh. Podgotovka spetsialistov visshego urovnya po radiatsionnoy meditsine i yeyo aktualnost. // XXX Mejdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferensiya: «Sovremennaya nauka: aktualniye voprosi, dostijeniya i innovatsii». –Anapa: 24 oktyabrya 2020. -S. 6-9.

**REZYUME.** Ushbu maqolada "Hamkorlikda" o'qitish texnologiyasidan dars mashg'ulotlarida foydalanish "Radiatsion tibbiyot va texnologiyalarning sog'liqni saqlash sohasida qo'llanilishi" mavzusi misolida batafsil va kengroq tushuntirib o'tilgan. Shuningdek, ushbu usulni qo'llashdagi natijalar, foydali jihatlari ham sanab o'tilgan.

**РЕЗЮМЕ.** В данной статье подробно объясняется использование технологии «Коллективного» обучения на занятиях на примере темы: «Применение радиационной медицины и технологий в сфере здравоохранения». Также перечислены результаты и преимущества использования этого метода.

**SUMMARY.** This article explains in detail the use of "Collaborative" teaching technology in the classroom on the example of "Application of radiation medicine and technology in health care." The results and benefits of using this method are also listed.

## BASQARIW FUNKCIYALARI HAQQINDA ALIM A.T.TUXTABAEVNING KÓZQARASLARI

**M.Erejepov – oqitwshi**

*Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı*

**Tayanch so'zlar:** boshqaruv, ma'muriy boshqaruv, boshqaruv funksiyalari, ijtimoiy – psixologik funksiyalar, umumiy funksiyalar, texnologik funksiyalar.

**Ключевые слова:** управление, административное управление, функции управления, социально-психологические функции, общие функции, технологические функции.

**Key words:** management, administrative management, management functions, socio-psychological functions, general functions, technological functions.

Búgingi kúnde mámleketimizde ámelge asırılıp atırǵan bilimlendiriw tarawındaǵı zamanagóy reformalar, sociallıq - ekonomikalıq rawajlanıw hám de bazar ekonomikası tereń rawajlanıp atırǵan dáwirde Kadrlar tayarlaw milliy baǵdarlamasına muwapıq bir qansha jańadan talaplar júzege keldi. Olardıń ishinde eń áhmiyetlileri ulıwma orta bilimlendiriw mákemelerin basqarıw sistemasın jetilistiriw, tálim sistemasınıń basqarıw procesine jańasha jantasıw máseleleri bolıp tabıladı. Bul tek ǵana bilimlendiriw sistemasındaǵı basqarıw máselelerin emes, al mektep basshıları tárepinen basqarıwdı jetilistiriw hámde onıń usılların ámeliyatqa engiziw, sonıń menen birge, túrli dárejedeǵı basshılardıń basqarıw iskerliginde mashqalalardı aldınan kóriw hám olardı unamlı sheshiw qábiletlerin qalıplestiriwdi alǵa baslap kelmekte.

"Basqarıw" sózi anıq bir maqsetke erisiw ushın basqarıwshı sistemaga tásir etiw haqqında aytlǵanda qollanıladı. Biz basqarıw boyınsha ilimiy izertlewlerdi úyreniw barısında zamanagóy ádebiyatlarda basqarıwdıń mánisi boyınsha úsh túrli baǵdardaǵı túsiniqler bar ekenliginiń guwası boldıq.

"Birinshiden basqarıwdıń mánisi xızmet dep keltirilgen. Misalı, basqarıw procesi boyınsha ilimiy izertlewler alıp barǵan, óz dáwirinde basqarıw pániniń rawajlanıwına salmaqılı úlesin qosqan, basqarıw teoriyasınıń tiykarın salıwshılardan biri francuz ilimpazı A.Fayol basqarıwdı:

- keleshekti kóriwshi;
- xızmetti shólkemlestiriwshi;
- shólkemdi basqara alıwshi;
- xızmet túrlerin muwapıqlastırıwshi;

-qarar hám buyırıqlardıń orınlanıwın qadaǵalawshı kúshli qural dep ataydı. Ekinshi baǵdar wákılleri basqarıwdı bir sistemasınıń ekinshisine, shaxstıń ekinshi bir shaxsqaya yamasa toparǵa "tásir etiw" dep esaplaydı. Bul baǵdardıń tárepdarları basqarıw- maqsetke baǵdarlanǵan tásir etiw bolıp, subektıń obektke tásiрі nátiyjesinde obektıń ózgeriwi dep táriypleydi.

Ushınshi baǵdarda, basqarıw- bul subektler ortasındaǵı óz-ara tásir yaǵnıy tuwrı hám kerı tásirlerdiń úziksizligi, bir-birine tásir etiwshi subektler ózgerisiniń organikalıq baylanıslıǵı degen kózqaraslar bar.

S.N.Tidor basqarıw mánisin tómendegishe táriypleydi:

- maqset baǵdarında obektı muwapıqlastırıw;
- maqsetke erisiw ushın obektke tásir etiw;
- maqsetke erisiw baǵdarında sisteması shólkemlestiriwshilerge tásir etiwdi vertikal muwapıqlastırıw bolıp tabıladı.

A.I. Kitovtıń táriypine kóre: "Basqarıw –bul insanlardı basqarıw, olar menen islesiw" dep táriypleydi" [1:21].

Basqarıw bul – quramalı process bolıp bunda basshı mákemeniń rawajlanıwı, onıń maqsetine erisiwi, xızmetkerlerge jumıstı tuwrı bólistiriwi, olar arasında salamat psixologiyalıq ortalıqtı jaratıw sıyaqlı bir qansha lawazımlıq wazıypaların ámelge asırıw kerek. Basshıǵa basqarıw qararları, metodları, qábiletler qay dárejede áhmiyetli bolsa, funkciyalardı ámelge asıra biliw sol dárejede zárúr esaplanadı.

Funkciya sózi latin tilinen alınıp wazıypa, iskerlik, májburiyat mánilerdi bildiredi [1:28]. Bunda xızmetkerdiń normativ-huqıqıy hújjetlerde kórsetilgen onıń lawazımlıq wazıypaların orınlawı yáki basshı tárepinen qosımsha berilgen tapsırmalardı bólistiriw sıyaqlı processlerde biz funkciya sózin isletemiz.

Basqarıw funkciyalrı – belgili obektge basshılıq etiw ushın zárúr bolǵan iskerlik túri bolıp esaplanadı. Basqarıw wazıypasınıń mánisi eki elementten ibarat: birinshiden sistemada ne qılıp atırǵanlıǵın belgilense, ekinshiden, qanday qılıp? sorawına juwap beriw bildiredi [2:28].

Joqarıda keltirilgen maǵlıwmatlar boyınsha alım A.T.Tuxtabaev basqarıw teoriyaları, hákimshilik menejment boyınsha óziniń bahalı pikirlerin bildirip ótken. Sonıń ishinde basshıǵa eń zárúr bolǵan, basqarıw iskerligin tuwrı joǵa qoyıwda áhmiyetli sanalǵan basqarıw funkciyalrı haqqındaǵı usınısların kórip ótemiz. Ilimpaz tárepinen hákimshilik basqarıw funkciyalarınń úsh toparın ajratıp kórsetedi:

- 1) Ulıwma funkciyalar;
- 2) Social-psixologiyalıq funkciyalar;
- 3) Texnologiyalıq funkciyalar.

1) Ulıwma funkciyalar – basqarıw procesiniń tiykarǵı basqıshları mazmunın anılatadı. Barlıq shólkemlerde tabıslı basqarıw tómendegi ulıwma funkciyalardı ámelge asırıwdı kózde tutadı:

- maqsetlerdi qalıplestiriw;
- strategiyalıq rejlestiriw;
- shólkemlestiriw;
- tártipge salıw;
- xoshametlew;
- qadaǵalaw (esap-kitap júritiw hám analiz etiw).

2) Basqarıwdıń social-psixologiyalıq funkciyalrı – topardaǵı social-psixologiyalıq qarım-qatnaslar xarakteri menen baylanısqan. Olar eki túrli funkciyalardı óz ishine aladı:

- вақилликлар бўлистириливи;
- мотивация

3) Texnologiyaliq funkciyalar – hár qanday dárejedegi basshilar miynet texnologiyasi mazmunin áñlatadi hám iskerligin tómendegishe belgileydi:

- qararlar;
- kommunikaciya (baylanis) [3:29].

Bul pikirlerde ulíwmaliq funkciya haqqinda alim ilimiy tárepten jantasqanligi, basqariwdi kemshiliksiz, qátelersiz alip baríwda nátiyje beretuǵin pikirlerdi bildirip ótkenligi ayqin kórinedi. Ulíwmaliq funkciyalarda shólkemdi basqariwda birinshi maqsetti qáliplestirip alip, sol maqsetler tiykarinda strategiyaliq jobalar dúziw hám dúzilgen jobalardi ámelge asırıwda shólkemlestiriw isleri zárur bolip tabiladi. Bunda funkciyalardıń izbe-izligine itibar beriw kerekligin, xızmetkerler arasında jumisqa bolǵan qızıǵıwshılıǵın artırıw hám olardıń ruwxıy túskinligin kóteriwdе xoshametlew úlken áhmiyetke iye esaplanadı. Sebebi adamlar máteriallıq tárepten xoshametlense olarda óz jumısına degen pıdayılıǵı artadı. Sonıń menen bir qatar da alim óziniń izertlew jumısında qadaǵalaw haqqında ayırıqsha toqtalıp ótilgen.

Albette biz basqariwdi qadaǵalawsız kóz aldımızǵa keltire almaymız. Qadaǵalaw jumistıń ónimdarlıq procesin tekseriw, xızmetkerlerdiń bekıtilgen wazıypalardi qay dárejede orınlap atırǵanlıǵın biliwde úlken áhmiyetke iye. Sonıń ushin hár bir basshi tárepinen jumis barısında qadaǵalawdı tez-tez alıp barılsa jumistıń nátiyjeligi artıp baradı.

Basqariwda psixologiya oǵada zárur esaplanadı. Sebebi bunda qarım-qatnas adamlar ortasında boladı. Sonıń ushin basshilar xızmetkerlerdiń psixologiyasın, olardıń minez - qulqın, temperamentlerin bilip sol arqalı olarǵa tásir etilse, basshiǵa olardı basqariwda bir qansha qolaylıq tuǵızadı. Sonday-aq, bul jámáátte salamat psixologiyalıq ortalıǵınıń qáliplesiwine alıp keledi.

Búgingi zamanagóy basqariwda basshilar tárepinen xızmetkerlerine motivaciya berip atırǵanlıǵın kóp ushratıp atırımız. Atap aytqanda, basshi tárepinen óz xızmetkerlerine “Sizler basqa shólkemlerdegi xızmetkerlerge qaraǵanda bilimli, tájiriyebeli, óz kásibińizdiń pıdayısı, erteńgi kúnimizdiń tayanshısız”- dep psixologiyalıq motivaciya berilse yamasa mámleketlik sıyılıqlar, hár qıylı máteriallıq tárepten xoshametlew sıyaqlı ruwxıy hám ekonomikalıq tárepten motivaciya qollanılsa, bul jumistıń elede ónimdarlıǵı, shólkemniń rawajlanıwı hám maqsetlerine erisiwine úlken túrtki bolıwına alıp keledi.

Basqariw qararı – bul ol yáki bul joldı tańlap alıwda bir toqtamǵa yamasa belgili bir pikirge keliw bolıp tabiladi. Ámelde bul processtı nátiyjeli jolǵa qoyıwda qarardı óz waqtında hám tuwrı qollana alsaq, alim A.T. Tuxtabaev tárepinen bildirilgen pikirdiń basqariwda qarardıń úlken áhmiyetke iye ekenligin kóriwimizge boladı. Sonıń ushin basshi qabil etetuǵın hár bir hújjetin, beriletuǵın tapsırmasın, bekıtiletuǵın juwapkerlerdi belgilewde qararlar mazmunı hám onıń túrlerin biliw zárur esaplanadı.

Biz úyrenip shıqqan alim A.T.Tuxtabaevtıń basqariw funkciyalari haqqındaǵı kóz - qaraslari, pikirleri júda orınlı ekenligi, funkciyanı úsh toparǵa durıs bólip kórsetgenligi, olardıń hár biri ámeliyatta qollanılsa gózlengen maqsetlerge erisiwde áhmiyetli ekenligine isenimimiz kámil boldı. Sonday-aq, funkciyalardıń izbe-izligi hám tańlangan funkciyalardıń bir-birin toltırıwı hám biri ekinshisine mütájlik sezip turǵanlıǵı ayqın kózge taslanadı.

Juwmalıq aytqanımda, búgingi rawajlangan zamanda mámleketniń ekonomikalıq, siyasiy, mádeniy hám bilimlendiriw tarawların basqariwda bul funkciyalar qollanılsa ózleriniń kútilgen nátiyjelerine erise aladı. Sebebi basqariwda ulíwmaliq, social-psixologiyalıq hám texnologiyalıq funkciyalar júda zárur esaplanadı.

#### Адебиётлар

1. Djuraev R.X., Turgunov S.T. «Tálim menejmenti». –Toshkent: «Vorıs-Nashriyot», 2006.
2. Tuxtabaev A. «Mamuriy Menejment». –Toshkent: «Moliya», 2003.
3. Turdibekova H.I., Usmanov I.O. «Mamuriy menejment». –Toshkent: «IQTISOD-MOLIYA», 2006.

**РЕЗЮМЕ.** Ushbu maqolada olim A.T.Tuxtabaev boshqaruv funksiyalari, boshqaruv nazariyalari, ma'muriy menejment bo'yicha bebaho fikrlari keltirilgan. Shuning ichida rahbarga eng zarur bo'lgan, boshqaruv faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'yishda ahamiyat kasb etgan boshqaruv funktsiyalari haqidagi tavsiyalari yoritilgan.

**РЕЗЮМЕ.** В данной статье представлены ценные взгляды ученого А.Т.Тухтабаева на функции управления, теории управления, административное управление. В ней освещены рекомендации о функциях управления, которые наиболее необходимы руководителю и важны для правильного осуществления управленческой деятельности.

**SUMMARY.** This article presents the valuable views of the scientist A.T.Tukhtabaev on the functions of management, management theory, administrative management. It highlights recommendations on the management functions that are most necessary for the manager and are important for the correct implementation of management activities.

### ЎЗБЕК ХАЛКИ ИЖТИМОЙИ-МАДАНИЙ АНЪАНАЛАРИНИНГ ЭТНОПЕДАГОГИК ВА ДИНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

**М.С.Хажиева** – фалсафа фанлари доктори, профессор

*Урганч давлат университети*

**Таянч сўзлар:** этнопедагогика, халқ оғзаки ижоди, анъаналар, миллий тарбия, ўзбек этнопедагогикаси, миллий педагогик ғоялар, урф-одатлар, миллий анъаналар, миллий маданият, илм-фан, маориф, шеърят, мусика.

**Ключевые слова:** этнопедагогика, фольклор, традиции, национальное образование, узбекская этнопедагогика, национальные педагогические идеи, обычаи, национальные традиции, национальная культура, наука, образование, поэзия, музыка.

**Key words:** ethnopedagogy, folklore, traditions, national education, Uzbek ethnopedagogy, national pedagogical ideas, customs, national traditions, national culture, science, education, poetry, music.

Араб халифалиги даври билан араб дунёсидаги ҳозирги вазиятни шарҳлаганда, ривожланиш даражасидаги фарқ шок эффектини юзага келтирди. Асрлар давомида ислом олами инсоният таракқиёти ва илмий-техникавий таракқиёт соҳасида етакчи бўлиб келган. 8-асрда бошланиб, 13-асргача давом этган “Олтин аср” бунга яққол мисол бўлади. Бағдод жаҳон илм-фанининг маркази, машҳур кутубхона ва таржима маркази “Байт ал-Ҳикма” илмий изланишлар Маккаси эди. Тез таракқиёт этиб бораётган “Байт ал-Ҳикма” уйига дунёнинг турли бурчакларидан, барча динлардан олимлар келиб ўқиб, фаолият юритарди.

Араб дунёсидаги илм – фан руҳи ҳозир чўлни

эслатади. Статистикага эътибор қаратсак: мусулмон мамлакатларида 1000 кишига 9 нафар олим, муҳандис ва техник ходим тўғри келади. Дунёдаги 1,6 миллиард мусулмондан фақат учта олим Нобел мукофотиغا сазовор бўлган: 1979-йилда покистонлик физик Муҳаммад Абдусса Салама, 1999-йилда мисрлик кимёгари Аҳмад Зевайл ва 2015-йилда турк кимёгари Азиз Санжар. 46 мусулмон давлати олимларининг асарлари жаҳондаги замонавий илмий адабиётларнинг атиги 1 фоизини ташкил қилади. Такқослаш учун, Испания ва Ҳиндистонда чоп этилган илмий мақолалар сони барча (!) мусулмон мамлакатларидагидан кўп.

XIII асргача илғор илмий билимларга эга бўлган